

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ПРАГМАТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ

О.Ф. Мочар

Покращення якості спілкування між європейцями-носіями різних мов і культур, полегшення зв'язків у різних сферах суспільного життя – настійна вимога часу, адже це сприятиме взаємопорозумінню та посиленню співпраці у загальноєвропейському контексті. Комітет з питань освіти Ради Європи розробив Рекомендації щодо сучасних підходів до викладання іноземних мов з метою кращої координації зусиль усіх учасників процесу навчання (організаторів та адміністраторів освіти, авторів і видавців підручників, посібників, словників, укладачів програм й екзаменаторів, викладачів та студентів) для того, щоб допомогти молоді набувати знань, умінь, навичок, досвіду, яких вона потребує для досягнення самостійності мислення, більшої відповідальності та кращої взаємодії у стосунках з іншими народами Європи і всього світу, завдяки перекладу.[1]

Успішність вивчення іноземних мов може вимірюватись у межах, визначених спеціалістами, рівнів компетенції, а точніше кажучи, загальної та комунікативної компетенції. Усі види компетенції людини, здатності до спілкування можуть розглядатись як грані комунікативної компетенції. Важливо й корисно виділити й вивчати ті з них, які прямо не пов'язані з суго лінгвістичною компетенцією. Про необхідність такого аспекту дослідження говориться у багатьох працях [2; 3; 4], але особливо актуальним є інтегративний підхід сьогодні.

До загальних видів компетенції відносяться знання світу (загальна культура), життєвий досвід і вміння вчитися. Першочерговими за значенням для того, хто вивчає мову та літературу й займається перекладом, є знання про країну, мова якої вивчається. Вони включають основні географічні, демографічні, економічні та політичні дані, знання про культуру цієї країни, а також знання місць, установ, організацій, людей, предметів, фактів, процесів й операцій у різних сферах суспільного життя, економіки, культури і науки.

Знання про суспільство і культуру народу, мова якого вивчається, є надзвичайно важливими для загальної культури сучасної людини. Характерні риси європейського суспільства та його культури можуть бути пов'язані: 1) з повсякденним життям, напр.: їжа та напої, години прийняття їжі, поведінка за столом; робота (розклад, перерви, відпустки, звичаї, традиції); дозвілля (вільний час, заняття різними видами мистецтва, спорту, активне і пасивне дозвілля, засоби зв'язку з масовою інформацією, тощо); 2) з умовами життя, напр.: житлові умови в місті і селі; рівні життя (регіональні, соціально-групові й етнічні варіанти); соціальний захист й забезпечення населення, охорона здоров'я; 3) з міжособистісними відносинами й стосунками в сім'ї й суспільстві: соціальна структура та взаємовідносини між класами; сімейна структура та взаємовідносини в сім'ї; статеві стосунки; стосунки між поколіннями; трудові взаємовідносини; стосунки з поліцією, офіційними органами і т.д., взаємовідносини між політичними та релігійно-конфесійними групами. 4) з цінностями, поглядами та ідеалами, поведінкою за такими параметрами: суспільний клас; суспільно-професійні групи (ремісники та робітники, службовці, університетські й кадрові працівники у різних установах); майно (прибутки та спадщина); соціальне забезпечення; установи; історія (основні події й факти); традиції та зміни в них; національні культури; меншості (етнічні, релігійні); національна самобутність; політика; мистецтво (музика, образотворче мистецтво, театр, народна музика і пісня, танці і т.д.); ремісництво й ручна праця (в'язання, вишивання, ткацтво, плетіння гачком, плетіння корзин, деревообробка, тощо); релігія; спорт; гумор; хоббі (фотографія, садівництво, питання, колекціонування і т.д.); 5) з мовою тіла: знання правил пристойної поведінки, загальноприйнятих жестів, які входять до соціокультурної компетенції; 6) з етикетно-ритуальною поведінкою: правила поведінки та хорошого тону, пов'язані з бесідою, одягом, пунктуальністю при візитах, подарунками, напоями та їжею і т.д.; поведінка, пов'язана з релігійною практикою і ритуалами; поведінка аудиторії та глядача на концерті, спектаклі, виставці, у музеї, на зборах, конференціях, презентаціях, на балах, вечірках, дискотеках, у кафе та ресторани й т.д.

Знання, усвідомлення та розуміння стосунків (зокрема, схожих та відмінних рис) між “світом, з якого приходиш” та “світом, до спільноти якого прагнеш”, лежать в основі міжкультурної свідомості, яка включає також усвідомлення регіональних та соціальних відмінностей цих двох світів.

Завданням викладача іноземної мови та перекладу є прищеплення міжкультурних навичок і розвиток міжкультурних умінь, що включають здатність встановлювати зв'язок між власною національною самобутністю та іноземною культурою, сприятливість до поняття культури та здатність розпізнавати і використовувати різні стратегії для встановлення контакту з носіями іншої культури, виконуючи роль культурного посередника між власною та іноземною культурами, ефективно сприяти розв'язанню непорозумінь та культурних конфліктів у випадку їх виникнення, проінформувати про українську державу та події суспільного життя, їх оцінку у загальноєвропейському контексті.

З метою реалізації своїх комунікативних намірів ті, хто вивчають мову й літературу, застосовують компетенції спілкування, до яких входять лінгвістичні компетенції (лексична, граматична, семантична, фонологічна), соціолінгвістична та прагматична компетенції.

Соціолінгвістичний компонент входить до лінгвістичного аспекту соціокультурної компетенції, представленої вище, та заслуговує більш детального розгляду, оскільки мовлення є передусім соціальним феноменом. [5] Так, зокрема, маркери соціальних стосунків дуже відрізняються у різних мовах та культурах, позаяк вони залежать від таких чинників як соціальний та віковий статус співрозмовників, близькість стосунків, реєстр мовлення, тощо. Наведемо кілька прикладів англійською мовою, що потребують коментаря й

відпрацювання в україномовній студентській (учнівській) аудиторії як необхідної передумови ефективного навчання й спілкування цією іноземною мовою. [6; 7; 8; 9] Це — вживання та вибір форми привітання при зустрічі (*Good morning! Good afternoon! Good evening! Hello! Hi! Morning!*); вживання та вибір форми привітання при знайомстві (*How do you do? Hi! Hello! Glad to see you! Delighted!*); вживання та вибір форми звертання: офіційна (*My Lord! Your Grace! Your Majesty!*), формальна (*Ladies and Gentlemen! Sir, Madam, Miss, Mr.Fox, Mrs.Fox, Ms.Fox, Dr.Philips, Professor Higgins, Lord Justice, Gentle reader! etc.*), неформальна (*John! Peter! Ann! Susan! Young man! Young lady!*), фамільярна, інтимна (*look here, dear; my dear; darling; my love, my life honey, my dear fellow*), авторитарна (лише прізвище, e.g. *I say, Smith*), агресивна (*Johnson, You (there)! Listen you!*); вживання та вибір вигуків (*You stupid idiot! You know, Tom, you are....!*); вживання та вибір форм при висловленні співчуття жалю (*I am so sorry to hear that. It's a pity.*); вживання та вибір форм при висловленні згоди чи незгоди (*I agree with you. I couldn't agree more.*); вживання та вибір форм при висловленні захоплення чи скарги (*What a pleasure! How marvellous! What a shame! How awful! I'd like to see the manager, please. Perhaps you could... There seems to be a mistake in my bill.*); вживання та вибір форм при прощанні (*Good-bye! Bye! See you later! See you soon! See you! Take care! Look after yourself!*)

Безперечно, що соціолінгвістична компетенція включає також знання правил ввічливості та вміння їх дотримуватись. Позитивна ввічливість передбачає такі вміння: виявити інтерес до стану здоров'я, стану справ (*How are you today? How's life? How are you getting on? How goes it?*); співчувати й співпереживати (*I'm sorry to hear that... Let's hope for the best*); висловити вдячність, захоплення, захват (*I'm so glad you were able to come. Thank you for your kindness. It's so nice of you. It's the best ... I've seen (had), etc.*). "Вимушена" ввічливість передбачає такі вміння: уникати проявів влади, прямих наказів, прямої незгоди (*Could you ...? Would you mind ...? Is it all right if ...? Why don't you try...?*); висловити вибачення, жаль (*I'm sorry to say but ... it's not so. I'm afraid you are wrong.*); уникати прямого висловлення негативних емоцій і ставлень (*You are so very much changed. I hope you are well, Mr. Brown? or: Anything wrong?*); доречно вживання типових фраз ввічливості та відповіді на них (*"Please", "Here you are", "Thank you", "Thanks", "Don't mention it", "It's my pleasure", "You are welcome"*).

Разом з тим, студент повинен вміти розпізнавати та доречно реагувати на неввічливість, навмисне ігнорування правил ввічливості як в ситуаціях безпосереднього спілкування, так і при роботі над текстом прозового чи драматичного твору. Він повинен вміти інтерпретувати мовленнєву поведінку персонажів та дійових осіб, напр. вислів надмірної різкості та відвертості, вираження презирства чи зневаги (*Listen you, there!*), вимоги та докору (*You ought to have been more modest. You could work better.*), гніву та нетерпіння (*Can't you ever learn/do..?*), демонстрації зневаги і зверхності (*You are good for nothing!*). При перекладі українською мовою слід уважно добирати адекватні засоби передачі подібних випадків ігнорування правил ввічливості.

До соціолінгвокультурної компетенції входять також знання виразів народної мудрості, сталих виразів та відомих всім носіям даної культури афоризмів. Тому при вивченні іноземної мови особливо увагу слід звертати на вивчення прислів'їв та приказок національно-самобутнього характеру, напр.: *No news is good news. Practice makes perfect. To carry coal to Newcastle. All work and no play makes Jack a dull boy. Every dog has his day. The proof of the pudding is in the eating. The spirit is willing but the flesh is weak (The Bible). Cowards die many times before their deaths (William Shakespeare). Fools rush in where angels fear to tread (Alexander Pope). The Monarch reigns but does not rule*; сталих виразів, характерних для висловлень про погоду, місцевість, компаративні фрази, напр.: *It's raining cats and dogs. It never rains but it pours. The Black Country; the Emerald Isle; as sober as a judge; as drunk as a lord; as changeable as weather; as happy as a lark*, а також виразів про стосунки і ставлення людей, напр.: *Actions speak louder than words. All is not gold that glitters. Even a cat may look at the king. He who pays the piper calls the time; To be born with a silver spoon in his mouth*, про цінності у їх житті, напр.: *Time is money. Time and tide wait for no man. Money talks. A penny saved is a penny gained*, про особливості національної поведінки, напр.: *To call a spade a spade. You can't have your cake and eat. Do as you would be done by. Beggars cannot be choosers. Don't put all your eggs into one basket. You scratch my back and I'll scratch yours.*

Цікаво відзначити, що в наші дні, рекламні висловлювання по телебаченню чи радіо або тексти навіть на одязі, об'яви та лозунги на робочих місцях виконують саме цю функцію. (Напр. *You name it – we have it! Keep smiling! Keep your spirits up! Don't worry! Be happy! Care killed a cat, not work! Phone us and we're there! Cheers!*)

Студент повинен усвідомлювати і дотримуватись реєстру мовлення як компоненту соціолінгвокультурної компетенції, напр. розрізняти: офіційний стиль, напр.: *Pray Silence for His Worship the Mayor!* формальний стиль, напр.: *May we now come to order, please?* нейтральний стиль, напр.: *Shall we begin?* неформальний стиль, напр.: *Right, what about making a start?* фамільярний, розмовний стиль, напр.: *O.K. Let's get going.* інтимний стиль, напр.: *Ready, dear? Get going, darling? Start, honey?*

Соціолінгвістична компетенція включає також здатність розпізнавати лінгвістичні особливості суспільного класу, регіонального та національного походження, професійної групи, тощо. Сюди включають як лексичні, так і граматичні особливості ("*pavement*" BE і "*sidewalk*" AE; "*lift*" BE і "*elevator*" AE "*I ain't seen nothing*" – "*I haven't seen anything*"), фонологічні особливості вимови, ритму, паралінгвістичні та корпоральні (мова тіла) особливості (див. опис багатьох жестів у [10, 79-81], типових для британців та американців).

Прагматичні види компетенції як компонент сучасного вивчення мови і літератури є надзвичайно важливими, адже вони включають такі суттєві поняття як дискурсивна компетенція, функціональна компетенція інтегративних схем спілкування [11; 12, 59-83]

Під прагматичною компетенцією розуміється знання того, хто вивчає мову/літературу, про принципи, за якими оформляється висловлювання (повідомлення), а саме: 1) організація, структурування та адаптація висловлювання (дискурсивна компетенція); 2) вживання їх для здійснення певних комунікативних функцій

(функціональна компетенція); 3) розподіл за інтерактивними та трансактивними схемами (компетенція усвідомлення інтерактивних схем спілкування).

До дискурсивної компетенції входять знання організації висловлювання/дискурсу та здатність визначати в них тему/рему, відому/нову інформацію, “природну зв’язність”, напр. часову, що дуже характерна для англійської мови. Напр. *Towards the end of fourteenth century Richard II was the second King to be killed by ambitious lords. He had made himself extremely unpopular by his choice of advisors* [13, 51], а також вираження причинно-наслідкових зв’язків, напр. *Although it may seem strange for education to be based on a dead language, Latin was important because it was the educated language of almost all Europe, and was therefore useful in the spread of ideas and learning.* [13, 41] Сюди ж входить здатність керувати мовленням та структурувати його за допомогою тематичної прогресії (а тема-рематична організація є різною у різних мовах), зв’язності та логічної організації, стилю та реєстру мовлення, його риторичного оформлення.

Надзвичайно важливим при цьому є кооперативний принцип (за П.Грайсом): робіть так, щоб ваше висловлювання відповідало вимогам того рівня, на якому воно здійснюється, меті та змісту бесіди, в якій ви берете участь, слідуючи таким максимам: максима якості означає, що співрозмовник повинен намагатись правильно будувати своє висловлювання; максима кількості означає, що ваше висловлювання має бути якомога інформативнішим, але не більш того; максима доречності означає, що казати слід лише те, що є доречним у цій ситуації; максима модальності означає вимогу говорити стисло і точно, уникаючи неясності й двозначності тлумачення сказаного. [14, 41-58]

Відхилення від цих критеріїв у безпосередньому спілкуванні можливе лише з певною метою і за певних умов. При цьому ще необхідно враховувати такий фактор як знання засобів текстового зв’язку (когезії) у даному цілісному тексті чи дискурсі. Це означає, що учасник комунікативного акту повинен знати, як структурується інформація для виконання різних цілей (макрофункцій), напр. в описі, розповіді, тощо., а також як розповідаються життєві історії, анекдоти, жарти і т.д. та як будується аргументація у дебатах в парламенті, на судовому процесі, тощо. Суттєвими для успішної письмової комунікації є знання про те, як тексти різного характеру і змісту (резюме, есе, офіційні та ділові листи, тощо) розміщуються на сторінці, розбиваються на параграфи, починаються і закінчуються і т.д.

Функціональна компетенція охоплює використання усного мовлення та письмових текстів у спілкуванні в особливих функціональних цілях, або виконання макрофункцій. Це категорії, які слугують для визначення використання усного висловлювання та письмового тексту, що полягає у певній послідовності використання повних обов’язкових елементів (формулюванні фраз, стійких виразів). До прикладу, цього вимагає правильне оформлення опису, розповіді, коментаря, звіту, пояснення, інструкції, скарги, аргументації і т.п.

Мікрофункції визначаються як категорії для визначення функціонального використання простих повідомлень, що вживаються під час вступу до спілкування. Вони можуть виражати: 1) надання та запит інформації (ідентифікація, переказ-повтор, виправлення, запит, прохання, відповідь); 2) вираження та виявлення таких відношень як фактичні (згода/незгода), когнітивні (знання/ігнорування, пам’ять/забування, можливість/впевненість); модальні (обов’язковість, необхідність, здатність, дозвіл), волевиявлення (воля, бажання, наміри, уподобання), емоційні відношення (задоволення/незадоволення, уподобання/байдужість, цікавість, подив, надія, розчарування, схвильованість, вдячність), моральні (вибачення, схвалення, жаль, співчуття); 3) спонукання до дії (вказівки, вимоги, попередження, поради, підбадьорювання, прохання допомогти, запрошення, побажання); 4) встановлення контакту та соціальних стосунків (привернути увагу, звернутись до людей, привітатись і представити, виголосити побажання чи тост, попрощатись), 5) складання і виголошення промови (відкрити збори, дебати, взяти слово чи надати слово, виголосити промову, закрити збори, тощо); 6) сприяння/допомога спілкуванню (підтримати розмову, розпитати, відповісти на запит, уточнити і т.д.)

Компетенція інтерактивних схем взаємодії – це здатність використовувати певні моделі мовно-соціальної взаємодії, за якими здійснюється спілкування. Інакше кажучи, це моделі вербальних обмінів або діалогічних єдностей, що є типовими у заданих ситуаціях. Так, діалогічна форма спілкування включає структуровану послідовність мовленнєвих дій, які по черзі виконуються тим чи іншим учасником комунікативного акту. Їх найпростішими формами є, до прикладу, такі пари: запитання-відповідь; висловлювання/твердження – згода/незгода; спонукання (вимога/побажання/вибачення) – згода/відмова; привітання/гости – відповідь/запитання, повідомлення і т.д. У науково-методичній літературі знаходимо класифікацію цих функціональних моделей типових діалогів з відповідними їм видами діалогічних єдностей [Напр. 14, 153]

Завдання мовознавців, викладачів-практиків полягає у систематизації відповідних мовних засобів для конкретної пари мов, їх опрацюванні, та розробці функціональних схем діалогів та мікродіалогів [14, 164] у типових ситуаціях спілкування. Частими є “потрійні” або “групові” обміни репліками, які входять, як правило, до більш тривалих та складних інтеракцій, актів комунікативної взаємодії кількох партнерів, на які мовознавцям, літературознавцям та методистам слід звернути увагу з огляду на їх вагомність у процесах комунікації.

Таким чином, усі складники соціальнокультурної компетенції та прагматичної компетенції є важливими компонентами сучасного підходу до вивчення рідної й іноземної мов, оволодіння якими обумовлює оптимізацію процесу практичного засвоєння мов і перекладу. Вони є суттєво необхідними для покращення підготовки висококваліфікованих фахівців – філологів, перекладачів, учителів і методистів, їх більш усвідомленої та ефективної роботи в умовах усного й писемного спілкування та здатності виступати посередником між рідною та іноземною культурою, будуючи Спільний Європейський Дім.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of Reference. / Council of Europe. – Strasbourg, 1998. – 224 p.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Рус. язык, 1990. – 246 с.
3. Щерба Л.И. Преподавание иностранных языков в школе. Общие вопросы методики. М.: Высш. Школа, 1974. – 112 с.
4. Bolton. Language and Culture // Clark V.P., Escaholz P.A., Rosa A.F. Language. – М.-Y.: St. Martin's Press, 1994. – pp. 12-15.
5. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы. – М., 1977.
6. Farrel M., Ceriani R., Rossi F. The World of English. – Addison Wesley / Longman, 1998.
7. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 1998.
8. Seidl J., McMordie W. English Idioms and How to Use Them. – М.: Viysšaja škola, 1983. – 266 p.
9. Sheerin S., Seath J., White G. Spotlight on Britain – Oxford University Press, 1998.
10. Illés E., Sheridan V. Surviving in Britain. – Budapest, 1991. – 174 p.
11. Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985.
12. Yule G. Pragmatics. – Oxford University Press, 1996. – 135 p.
13. McDowall D. An Illustrated History of Britain. – Longman, 1995.
14. Grice H.P. Logic and Conversation // Speech Acts / Cole P., Morgan J.L. (eds). – N.Y.: Academic Press, 1975. – pp. 41-58.
15. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Під кер. С.Ю. Ніколаєвої. – К.; Ленвіт, 1999.